

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/176155>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-23 and may be subject to change.

Stilte rond Duitse vrouwen

Tweede Wereldoorlog

U kent vast Rosie the Riveter. Het iconische beeld van de Amerikaanse fabrieksarbeidster met haar frisse hoofddoekje en gebalde vuist die tijdens de Tweede Wereldoorlog met haar collegaatjes de economie aan het thuisfront gaande hield, stond nog kortgeleden op de cover van *The New Yorker*. Een beetje gemoderniseerd, dat wel: ze was zwart en droeg een anti-Trump *pussy hat*. Rosie the Riveter symboliseert vrouwelijke kracht en trots; vandaar dat ze als illustratie bij de vrouwendemonstratie op 21 januari 2017 tegen president Trump diende. Ook andere geallieerde landen lokten vrouwen met mooie propagandabeelden naar de oorlogsindustrie. **Frank Mehring** ontdekte dat niet alleen zij dat deden.

Wat is de Duitse herinnering aan de rol van de vrouw in de Tweede Wereldoorlog? De permanente expositie van het Deutsches Historisches Museum in Berlijn schotelt de bezoekers iconische beelden voor. De afgepeigerde vluchtelingen uit Sudetenland, de sadistische kampbewaakster, de *Trümmerfrau* in lompen die Berlijn meteen na de oorlog steen voor steen hielp herstellen. En natuurlijk de stereotype moeder van gezonde blonde kinderen, de toekomst van het *Reich*.

Tijdens mijn onderzoek naar het imago van de vrouw in de oorlog stuitte ik in het museumarchief op een ansichtkaart van een blonde jongedame met een fris rood gestippeld hoofddoekje aan het werk in een vliegtuighangar, die niet in deze omgeving leek thuis te horen. Het leek wel Rosie the Riveter, de energieke Amerikaanse fabrieksarbeidster in overal, charmant maar klaar om mannenwerk te verrichten.

Rosie was bedacht door de Amerikaanse

overheid om vrouwen naar de fabrieken te krijgen. De oorlog vroeg om meer wapentuig en de Amerikaanse mannen gingen het leger in. Het was logisch dat (getrouwde) vrouwen hun plaats op de werkvloer innamen, in de vliegtuig- en wapenindustrie maar eigenlijk overal waar stilstand ongewenst was. De vrouwen hadden wel wat aanmoediging nodig en een legitimatie om zich buiten hun traditionele huiselijke terrein te begeven. De overheid lanceerde dus een mediacampagne met posters, geïllustreerde verhalen in tijdschriften over de oorlogsinspanning, advertenties, film en liedjes zoals *Rosie the Riveter*, *Anna She Wears a Red Bandanna* en *Mama, Put Your Britches On*. Ze gebruikten slogans als *WOMEN – there's work to be done and a war to be won* en *I'm proud - my husband wants me to do my part*. De nieuwe fabrieksarbeidster, charmant en stoer, kreeg een gezicht met Rosie the Riveter (klinknageldrijfster). Nu kennen we vooral de vrouw met haar roodwitte hoofddoekje, gebalde vuist en het motto *We can do it*; destijds was de Rosie

van Norman Rockwell op de *Saturday Evening Post* van 29 mei 1943 beroemd (zie p. 36): een gespierde jonge vrouw met een boterham en een klinknagelapparaat voor de Amerikaanse vlag. Haar voet rust op *Mein Kampf*.

Kans op een spannender leven

De ansichtkaart in het archief van het Berlijnse museum past naadloos in dit Amerikaanse verhaal over de vrouwen die naast hun huishouden moedig (maar nog steeds aantrekkelijk) meehielpen de oorlog te winnen. Alleen, wie de kaart omdraait, ziet staan: *Frauen schaffen für Euch: Im Flugzeugbau*. Hij maakt deel uit van een serie propagandakaarten uit 1943, onderdeel van precies dezelfde overheidsinspanning aan Duitse zijde om vrouwen naar de industrie te krijgen. Het was voor de nazi-ideologen bittere noodzaak om naast het voortgaande hameren op de rol van de vrouw als echtgenote en moeder, ook de goede kanten van de werkvloer te laten zien. Ook in Duitsland was een mannentekort en een grote behoefte aan arbeidskrachten. Vrouwen moesten dus nieuwe rolmodellen krijgen. Duitse posters en kaarten tonen professionele, sexy jonge vrouwen in laboratoria, achter een vrachtwagenstuur, in de vliegtuigindustrie, voor de luchtmacht, enzovoort. Die laatste vrouwen werden vaak *Blitzmädchen* genoemd, naar de bliksemschichten op hun badges. De nieuwe koers werd ingezet door de mannen van de nazi-top, maar vrouwenbladen haakten gretig in op deze kans op een spannender leven. Neem

het nationaalsocialistische magazine *Frauen-Warte* (vrouwenvisie). Net als Amerikaanse damesbladen had het magazine artikelen over mode, opvoeding, sport, gezondheid en steeds vaker ook over werkende vrouwen en wat hun zou kunnen interesseren. Een artikel in december 1944 over het technisch vernuft, het concentratievermogen en de verfijnde motoriek van vrouwen bijvoorbeeld benadrukte het veranderde perspectief op fabriekswerk. Het was tijd om gezamenlijk de stereotypen en vooroordelen van de jaren '30 te overwinnen, schreef auteur Lydia Reimer-Ballnet. Ze erkende dat er nog een achterstand viel in te halen, bijvoorbeeld op het gebied van de betaling en dat mannen soms neerbuigend over hun opvolgers op de werkvloer spraken. Toch was er enorme vooruitgang geboekt: bedrijven en fabrieken gaven vrouwen een opleiding en stelden hen aan in verantwoordelijke banen. De oorlog gaf vrouwen een ongekende kans om hun talenten te laten zien en de auteur twijfelde er niet aan dat zij hun leidende positie konden behouden als het eenmaal vrede zou zijn.

Duitse vrouwen kunnen en willen meer

NS-Frauenwarte week af van de traditionele opvattingen over de taken van vrouwen en zette dit kracht bij met foto's. We zien zelfbewuste jonge vrouwen, vol toewijding bezig met werk dat tot voor kort als exclusief mannelijk gold. Weer hadden dit net zo goed Amerikaanse Rosies kunnen zijn. Sterker, de ontwerper van de ansichtkaart van

Kaarten uit de nazi-propagandaserie 'Frauen Schaffen für Euch...' uit 1943. Links de kaart uit het Duitse museumarchief getiteld 'Im Flugzeugbau' die lijkt op Rosie the Riveter.

zo-even die wel een Rosie leek, heeft duidelijk een van de foto's uit *NS-Frauen-Warte* gebruikt om tot gekleurd propagandabeeld uit te werken. Het is niet zo dat er gaandeweg de oorlog alleen maar vernieuwende beelden in *NS Frauen-Warte* verschenen, net zo min als de nazi-top zijn conservatieve ideaal over de relatie tussen man en vrouw geheel liet varen. Een nummer van *NS Frauen-Warte* uit 1944 toonde de iconische blonde moeder met weldoorvoede baby op de arm in een bloemenweide op de cover. Het motto luidde: *Mütter, Ihr tragt das Vaterland*. Maar het volgende nummer had dan weer vier vrouwen in te grote mannenuiformen prominent op het omslag (zie p. 38). Ze staan voor een schijnwerper, een van hen wijst in de lucht. Motto: Duitse vrouwen beschermen *die Heimat* als makers van afweergeschut. Artikelen over vrouwen die zich door moed en inzet onderscheidten bij de burgerhulp na bombardementen of over vrouwelijke wetenschappers werden geïllustreerd met foto's van individuele personen. Ze brachten allemaal dezelfde boodschap: Duitse vrouwen kunnen en willen meer dan wat je op grond van het nazi-stereotype van de *Deutsche Mutter* zou denken.

130.000 Blitzmädchen

Het bleef niet bij wat geschreef in damesbladen of propagandabeelden. Vrouwen stroomden toe. Natuurlijk was niet

Boeken over Duitse vrouwen in WO II

De laatste jaren zijn nogal wat studies verschenen over Duitse vrouwen in de oorlog. Een aantal Amerikaanse boeken focust op Duitse vrouwen als *killers*, met sensatiebeluste titels als *Nazi Women: The Attraction of Evil*, door Paul Roland (2014).

Wendy Lower noemde haar studie *Hitler's Furiën. Vrouwelijke beulen in de killing fields van de Holocaust* (2015) en ook andere auteurs benadrukken de wrede beestachtigheid van figuren zoals Buchenwald-kampbewaakster Ilse Koch of Gertrud Scholtz-Klink, de hoogste vrouw in de NSDAP. Over de vrouwen die zich tegen de nazi's verzetten gaat bijvoorbeeld Frauke Geyken, *Wir standen nicht abseits: Frauen im Widerstand gegen Hitler* (2014).

Miriam Gebhardt heeft aandacht voor de vele verkrachtingen. Volgens recente schattingen werden meer dan 800.000 Duitse vrouwen het slachtoffer van zware seksuele delicten. Vooral de Russische inval in 1945 staat hierom bekend, maar de term 'Ami-Liebchen' suggereert al dat (gedwongen) relaties ook bij andere soldaten voorkwamen. Vrouwen hielden vaak hun mond. Gebhardt analyseert deze stilte in *Als die Soldaten Kamen* (2015), *Crimes Unspoken* in het Engels. De verkrachters waren de toekomstige bestuurders, die kon je maar beter te vriend houden. En was het wel verkrachting als je er chocolade en nylons voor kreeg? Schaamte en schuldgevoel nodigden niet uit tot openheid.

iedere vrouw die in de Duitse oorlogs-industrie werkte er omdat ze het leuk vond. Meer dan drie miljoen vrouwen uit vooral Rusland en Oekraïne werden ertoe gedwongen. Sommige Duitse vrou-

wen zullen het uit lijfsbehoud hebben gedaan. Maar daar tegenover stonden de talloze jonge vrouwen die inderdaad deze kans grepen om te ontsnappen aan het traditionele rollenpatroon of de eentonigheid van het platteland. Tegen het eind van de oorlog werkten er zo'n 130.000 Blitzmädchen voor de Duitse luchtmacht. Enkelen hebben in een terugblik iets over hun ervaringen en motieven verteld, hoe aantrekkelijk ze het uniform vonden, met de bliksem-

schichtbadge en de leuke kepi. Het was niet om de oorlog, zei een van hen, maar om het avontuur dat ik erbij wilde. Dit was voor veel Amerikaanse vrouwen die genoten van het (zware) mannenwerk dat ze tijdens de oorlog deden niet anders. Maar er is een groot verschil. De Amerikaanse Rosie maakte vliegtuigen, schepen, tanks en bommen om nazi-Duitsland te verslaan. Haar patriotisme is in de collectieve herinnering goed. Haar imaginaire portret staat voor het opkomen voor je rechten.

Het is onmogelijk om de beelden van de stoere blonde Duitse vrouwen in hun overalls en uniformen ook zo te zien, al zijn ze nog zo feministisch. De nationaalsocialistische lading belemmert dat. Wie de beelden ziet, weet wat mede in naam van deze vrouwen allemaal voor kwaads is aangericht. Deze vrouwen werden zelfstandig maar hún patriotisme diende een abject politiek systeem. De vrouwen zelf schaamden zich achteraf vaak dat ze hadden meegelopen aan de oorlog van de nazi's, en zwegen. Is dat de reden dat we zo weinig van hen weten? Dat deze krachtige beelden van professionele werkende vrouwen veel minder bekend zijn dan die van Duitse vrouwen als willoze baarmachines, sadistische daders of beklagenswaardige slachtoffers?

Foto's van echte 'Rosies': in 1944 op het Duitse blad *NS-Frauenwarte* en in 1942 in de Douglasvliegtuigfabriek in Long Beach, Californië. Ze is bezig aan de zware B-17F bommenwerper (Library of Congress).

Frank Mehring is hoogleraar Amerikanistiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Het American Studies Programma was betrokken bij het opzetten van de tentoonstelling *'Rosie the Riveter'. Een eerbetoon aan de vrouwen die werkten voor onze vrijheid* die nog tot 1 oktober te zien is in het Bevrijdingsmuseum 1944-1945 in Groesbeek.